

EYÜP'TE MEDFUN BİR HEKİMBAŞININ MÜZİKLE TEDAVİ RİSALESİ

Duygu NEVŞE

10 Eylül 1983'te İstanbul'da doğdu.

İlkokul öğreniminden sonra ortaokul ve lise düzeyindeki İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı Hazırlayıcı Bölümü'ne viyola öğrencisi olarak kabul edildi.

Lisans programını yine aynı üniversitenin Müzikoloji Bölümü'nde tamamladı.

İki yıl Burada iki yıl Efdal Altun'la viyola öğrenimine devam etti.

Eğitimi süresince Yrd.Doç.Dr. Recep Uslu, Doç. Nilgün Doğrusöz, Prof. Şehvar Beşiroğlu,

Prof. Dr. Edip Günay, San Öğr. Görv. Süleyman Şenel, Dr. Haşmet Altınölçek,

Doç. Songül Ata, Yavuz Özüstün, Faris Akarsu, Niyazi Sayın'dan dersler aldı.

İngilizce ve Farsça dil eğitiminin yanısıra, Osmanlıca öğrendi.

"Gerekliade Hasan Efendi ve Müzikle Tedavi Risalesi'nin İncelenmesi"

başlıklı bitirme ödevini hazırladı.

İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı Müzikoloji Bölümü'nü birincilikle,

Konservatuvarı ikincilik derecesiyle bitirdi.

1216/1801 yılında öldüğünde Eyüp'te Şeyhülislâm Şerifzade Mehmed Molla Efendi haziresi civarına gömülen Hekimbaşı Gevrekzade Hasan Efendi, geleneksel Osmanlı hekimliğinin son temsilcisi olarak, Türk tıp tarihindeki yerini almıştı. Bizim bildirimizin konusu, onun hekimliğinden ziyade, bugüne kadar ele alınmamış ve yeterince incelenmemiş olan müzikle tedavi risalesi ve bunun müzik tarihi açısından değerlendirilmesi olacaktır. Ancak bu konuya geçmeden önce hayatı hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

HAYATI

Doğum tarihi kaynaklarda belirtilmemiş olmasına rağmen, 1140/1727 tarihinde doğduğu sanılmaktadır. Klasik medrese eğitimini iyi bir dereceleyle bitirmesinin ardından, ünlü hekimlerden Tokatlı Mustafa Efendi, onun damadı Hekim İsmail Efendi, Katipzade Mehmed Refi ve Hekimbaşı Müneccimbaşızade Mehmed

Emin Efendi'nin yanında tıp eğitimini tamamlamıştır. Süleymaniye Darüşşifası ve Tıp Medresesi'nde başhekimlikle görevlendirilmiştir.

Gevrekzade, III. Mustafa döneminde 1183/1769 yılında Rusya seferi sırasında ordu hekimbaşılığına atanmış ve orduyla savaşa katılmıştır. Birkaç sene sonra İstanbul'a döndüğünde saray hekimleri arasına alınmış; 1200/1786'da da hekimbaşılık derecesine yükselmiştir. Ancak 1203/1789 da I. Abdülhamid'in geçirdiği beyin kanamasına bir sonuç bulamaması ve bunun sonucu olarak hükümdarın ölmesinin ardından, tahta geçen III. Selim Gevrekzade Hasan Efendi'yi görevinden azledilip, Halep kadılığına atamış ve oraya gitmek zorunda bırakılmıştır. Bundan sonra 1213/1797 yılında Edirne mollası olmuş, ardından da Mekke-i Mükerrerme payesine yükselmiştir. R. Uslu'nun *Defter-i Dervişan*'dan aktardığına göre "Edirne'ye tayinden sonra zaman zaman Yenikapı Mevle-

* Bu bildirinin oluşmasında destek ve katkılarından dolayı saygınlığım hocam Yard.Doç.Dr. Recep Uslu'ya teşekkür ederim.

vihanesi'ni ziyaret edip Ali Nutki Dede ile görüştüğü, buradaki ayin ve semalara katıldığı "arakiyye" giydiği¹ anlaşılmaktadır. Son olarak başta da belirttiğimiz gibi, 1216/1801 yılında, 73 yaşında vefat ederek "eski adı Boyacı Sokak olan şimdiki Sultan Reşat Caddesi üzerinde Şerifzade haziresine defnedilmiştir. Bugün ise Şerifzade haziresi yerine, Canan Hanım türbesi yapılmıştır ve Gevrekzade'nin kabri hazire duvarı ile Canan Hanım Türbesi arasındaki yerdedir."²

Gevrekzade 1209/1794 senesinde kaleme aldığı *Dürre Mensûriyye* adlı eserinin başında, kendi hayat hikayesine dair ipuçları bulunmaktadır. Eserinde "çocukluğundan beri tıbbı hevesli olduğunu, parasını ve vaktini bu şerefli fenne sarf ettiğini, savaşta ve barışta mevki ve mevkisiz Müslüman hastaların tedavisiyle meşgul olduğunu, hastanedeki hastaların tedavilerini takip ettiği gibi, hastalara da çağrıldığını bildirmektedir."³

Gevrekzade Hasan Efendi, tıp tarihinin önemli kaynakları arasında yer alabilecek bir çok eser kaydetmiştir. Bunlar arasında, kadın-doğum ve çocuk hastalıklarıyla ilgili olarak "*Netîcetü'l-Fikriyye fî Tedbîri Velâdeti'l-bikriyye*" adlı bir eseri vardır ki, bu alanda yazılmış ikinci eser olarak kabul edilir. Bundan başka, gut hastalığıyla ilgili olarak "*Nikriz Risâlesi*", kalp, nabız, ateşlenmenin sebepleri ve akciğer iltihabını ele alan "*Düstûru'l-Amel fî Tedbîri's-Sihha ve'l-İlel*" olarak bilinen eserin ferâğ keydinde "*er-Risâletü'd-düstûriyyeti'l-hamsiyye şeklindedir*". Ayrıca göz ve beyin hastalıklarıyla gut, aksırık ve nezle gibi hastalıkları konu alan "*Risâle-i Tibbiyye*", C vitamin eksikliğinden meydana gelen iskorbüt hastalığıyla ilgili olarak, Osmanlı tarihçisi Ahmed Câvid Bey için yazdığı "*Risâle fî Marazi'l-İskorbüt*", adlı eserleri vardır.

Arapça ve Farsçayı iyi derecede bilen

Gevrekzade, yukarıda adı geçen eserlerinin dışında, Arapçadan Türkçeye tercüme ettiği, yine tıp alanında çeşitli hastalıklardan bahseden çeviri eserleri vardır. Bu eserlerin tercümelerinde Gevrekzade metine sadık kalmayarak, kendi bilgi ve deneyimlerini de yaptığı çalışmalara eklemiştir. "*Dürre Mensûriyye fî Tercemeti'l-Mansûriyye*" adlı eser Ebû Mansûr Hasan el-Kumrî'nin "*Gunâ ve Münâ*" isimli kitabının tercümesidir. Paracelus'un tıbbi kimya ile ilgili eserinin Arapça tercüme ve şerhinin Türkçe çevirisi olan "*Gayetü'l-Münteha fî tedbirî'l-merdâ*" Gevrekzade'nin diğer bir tercüme eseridir. "*Müccenetü't-tâûn ve 'l-vebâ*" adlı eser, Musevi asıllı İlyâs b. Abram'ın salgın hastalılardan bahseden eserinin, genişletilmiş tercümesidir. "*Aslû'l-usûl terceme-i faslû'l- Fusûl*" Gevrekzade'nin bir diğer tercümesidir ve Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf el-İllâki'nin, "el-Fusûl fî külliyyâtî't-tıb" adlı eserinin yine genişletilmiş tercümesidir. Bunların dışında Gevrekzade felsefe ile de ilgilenmiş, Gazali ve Mevlana'dan tercümelemler yapmıştır.

RİSÂLETÜ'L-MÛSİKİYYE HAKKINDA

Gevrekzade Hasan Efendi'nin bir de ruhi hastalıkların müzikle tedavisinden bahsettiği *Risâletü'l-mûsikîyye mine'd-devâir-rûhaniyye* adlı eseri vardır ki, bizim çalışmamızın ana konusu bu eserin çevirimi, incelenmesi ve tanıtılmasıdır. Gevrekzade'nin bu risalesi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Hazine 571'de kayıtlı, Sadaka b. İbrahim eş-Şâzelî el-Mısırî'nin göz hastalıklarıyla ilgili *Umdetü'l Kûhliyye*'sinin çevirisi olan *Risâle-i zübdetü'l-kuhliyye fî teşrihi'l-basariyye* adlı risalenin sonunda bulunur.⁴ Gevrekzade bu eserini 1212/1797 yılında yazmıştır.

Bu eserin varlığından, Ord. Prof. Dr.

¹ Recep Uslu, *Türkçe Müzik Eserleri Kataloğu*, İstanbul: Kitabevi, basıma hazır, s. 302. Ayrıca bkz. R. Uslu "Hasan Efendi, Gevrekzade, DİA, İstanbul 1997, C. 16, s. 316

² Mehmet Nermi Haksan, *Eyüplü Meşburlar*, İstanbul: Yazıevi İletişim Hizmetleri, 2004, s. 181

³ Nil Sarı-M. Bedizel Zülfikar Aydın-Mehmet Yıldırım "Gevrekzade Hasan Efendi ve Zübdetü'l-Kubliyye Fi Teşrihi'l-Basariyye", III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 249

⁴ Felmi Ethem Karatay (baz.), *Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, 1964, c. I-II, s.587

Risâletü'l-Mûsikiyye
mine'd-Devâi'r- Rûhaniye
adlı kitaptan iki sayfa

Süheyl Ünver'in 1946'da çok kısa olarak bahsettiği makalesinden bilgi sahibi olmaktadır⁵. M. Sadık Yiğitbaş'ın *Musiki ile Tedavi* adlı eserinde Gevrekzade'nin bu risalesi hakkında az da olsa bilgi verilmiştir. Ancak risalenin ismi, "*Emrazı Ruhaniyeyi, Negamatı Musikiye ile Tedavi*" şeklindedir⁶. Onur Akdoğu'nun *Türk Müziği Bibliyografyası* adlı eserinde de risalenin ismi yine aynı şekilde geçmektedir⁷. Ancak risalenin incelenmesi sonucunda, eserin en doğru isminin *Risâletü'l-Mûsikiyye mine'd-Devâi'r- Rûhaniye* olduğunu görmekteyiz. Ayrıca Gevrekzade'nin bu eserinden, her hangi bir yerde alıntı yapılmamış olması, eserin varlığından haberdar olunmasına rağmen, daha önce üzerinde çalışılmamış ya da kullanılmamış olduğunu göstermektedir. Biz eseri, öncelikle bu nedenlerden dolayı tanıtmayı amaçladık.

RİSÂLETÜ'L- MÛSİKİYYE'NİN İÇERİÇİ

Bu risale ilk olarak Hamdele ve Salvele ile başlar. Daha sonra vücuttaki hastalıkların nasıl oluştuğuna, ruhi hastalıklar diye nitelendirilen hastalıkların nasıl ortaya çıktığına ve bunların müzikle ne derecede ilişkili olduğuna dair bilgi vermektedir. Burada, her bir organda meydana gelen hastalıklara deva olan makamların tespit edilmesi ve uygulanması gerektiğini yazar.

Bundan sonra müzik ilminin ortaya çıkışının dayandığı rivayetlerden bahseder. İlk rivayet; müzik ilminin hazret-i Nuh'un çocuğu Lâmek'le başlamakta olduğunu ancak, gelişimini ve asıl ortaya çıkışını başta Aristoteles ve onun öğrencisi Pokrat, Sokrat ve Calinus'a dayandırılmaktadır. Bu rivayetin devamında buna bağlı olarak başka bir rivayet anlatılmaktadır. Bu rivayet

5 Uslu, *Türkçe Müzik Eserleri Kataloğu*, s. 302

6 M. Sadık Yiğitbaş, *Musiki ile Tedavi*, İstanbul: Yelken Matbaası, 1972, s. 293

7 Onur Akdoğu, *Türk Müziği Bibliyografyası*, İzmir Ege Üniversitesi Basımevi, 1986, s. 33

de yine yukarıda adı geçen filozoflardan / hekimlerden birinin -ki tam bir isim verilmemiş- müzik ilmini icat etmesiyle ilgilidir. Bu rivayetin sonunda icat edilen berbatt adlı çalgının telleri (dört telli), tabiatta dört unsur olarak nitelendirilen hava, ateş, su ve toprakla ilişkilendirilmiş; bu uyumun aynı zamanda vücuttaki sıhhatle de ilişki içerisinde olduğu belirtilmiştir. Burada adı geçen hekim bundan sonra, yedi yıldızın / gezegenin tabiatına uygun olarak yedi perde tertip etmiş ve yıldızlara göre perdeleri düzenlemiştir. Bu rivayeti yine kabul gördüğü belirtilen bir başka rivayet takip etmiştir. Burada büyük şeyhlerden biri, inzivaya çekilmiş gece ve gündüz ibadet ederken, kulağına hoş bir ses gelmiş ve onu takip eden on iki gün boyunca on iki değişik ses duymaya devam etmiş. On iki günün ardından ilk gün duyduğu sesi tekrar duymuş ve devam eden on iki gün boyunca duyduğu sesleri tertiplemiştir. Avazeler / sesler böylece meydana gelmiş. Bu sesler dönen her bir gezegenin tabii hareketleriyle ortaya çıktığından dolayı, her bir sesi gezegenlerin tabiatlarıyla isimlendirmiş ve on iki makamı böylelikle oluşturmuştur. Ona göre, gezegenlerin hızla bir günde aldıkları yol boyunca ortaya çıkan ses, müziğin seslerinin ve nağmelerinin oluşumunu sağlamaktadır.

Bu rivayetlerin astroloji ve astronomi bilimleriyle uğraşanlar tarafından gerçek olarak kabul edildiğini yazan Gevrekzade, bu konuda müzik ilmiyle uğraşan Hacı Nâsır Tusi, Muallim-i Sani Hekim Farabi ve Hacı Safiyüddin'in de yukarıdaki rivayetin gerçekliğine dayanarak kitaplar yazıldığını ve bu kitaplarda beste, usul ve müziği ilgilendiren diğer konuların da açıklamasının yapıldığını belirtmektedir.*

Daha sonra, insan vücudundaki her bir nabız hareketinin, bir makam ve usulle ilişkili olduğunu söylemektedir. Nabzın hare-

keti usule ters düştüğü durumlarda ise, hastanın sağlık durumunun iyi olmadığına işaret olduğunu ve bunun hekimlerden tarafından da böyle bilindiğini söylemektedir.

Gevrekzade bundan sonra tekrar bir önceki konuya dönerek, müzik ilminin felsefe ve astroloji ilimleriyle yakından ilişkili olduğunu ve on iki makamın on iki burca, yedi avazenin yedi yıldız, dört şubenin dört unsura ve yirmi dört terkibin yirmi dört saate, göre tertip edildiğini yazmaktadır. Ama bazı müzik bilen üstatların terkiplerin sayılarını bazen otuz iki bazen kırk sekiz ve hatta sayısız olabileceğini belirttiklerini söylemiştir. Burada anlatıldığı üzere;

Rast, Koç burcuna ve dört unsurdan ateşe,
Irak, Boğa burcuna ve dört unsurdan toprağa,
İsfahan, İkizler burcuna ve dört unsurdan havaya,
Zirefkend, Yengeç burcuna ve dört unsurdan suya,
Büzürk, Aslan burcuna ve dört unsurdan ateşe,
Zengüle, Başak burcuna ve dört unsurdan toprağa,
Rehavi, Terazî burcuna ve dört unsurdan toprağa,
Hüseynî, Akrep burcuna ve dört unsurdan suya,
Hicaz, Yay burcuna ve dört unsurdan ateşe,
Buselik, Oğlak burcuna ve dört unsurdan toprağa,
Neva, Kova burcuna ve dört unsurdan havaya,
Uşşak, balık burcuna ve dört unsurdan suya mensuptur.

Bundan başka yukarıda anılan sebepler üzerine avazelerin her birini de; yedi gezegenden birinin yapısı ve tabiatıyla ilişki-

* Gevrekzade burada müzik ilmiyle uğraşan dört bilim adamının adını vermektedir. Ancak bunlardan Hacı Abdülmumin Sufî ve Hacı Safiyüddin aynı kişidir. Gevrekzade'nin böyle bir ilişki yaratması, bizim düşüncelerimizde de, müzik tarihi bilgilerinin yeterli olmadığı bir gibi bir izlenim bırakmıştır. Ayrıntılı değerlendirme için bkz. Duygu Neşe, Hekimbaşı Gevrekzade Hasan Efendi ve Müzikle Tedavi Risalesi'nin İncelemesi (bitirme ödevi, 2005) İTÜ TMD Konservatuarı.

lendirdiklerini belirten Gevrekzade, bunları da aşağıdaki şekliyle sıralamıştır; Geveşt, Saturn'le ilişkilidir, dört unsurdan toprağa, soğuk ve kuru bir tabiata sahiptir, Nevruz: Jüpiter'le ilişkilidir, dört unsurdan suya, soğuk ve nemli bir tabiata sahiptir, Selmek: Mars'la ilişkilidir, dört unsurdan ateşe, sıcak ve kuru bir tabiata sahiptir, Şehnaz: Güneş'le ilişkilidir, soğuk sıcak ve nemli bir tabiata sahiptir, Hisar: Venüs'le ilişkilidir, dört unsurdan suya, soğuk ve nemli bir tabiata sahiptir, Maye: Merkür'le ilişkilidir ve tabiatı karışıktır, Gerdaniye: Ay'la ilişkilidir ve tabiatı karışıktır.

Bunlardan sonra dört şubeyi de, dört unsura uygun olarak hesapladıklarını ve onları da (bu dört unsura göre) ilişkilendirdiklerini belirterek, bu kısmı bir kıtaya açıklamıştır. Aşağıda verilen kıtaya göre bu şubeler, yegah, düğah, segah ve çarğahtır.

*Çu yekgâh oldu bemçun âbı boşter
Düğaba bad olubdur tâb-ı perver
Segah oldu münasib tab-ı bâke
Demişler çargah-ı nare benzer*

Gevrekzade eski zamanlarda, çeşitli yerlerde bulunan bimarhanelerde çalınmaya hazır sazların ve sazendelerin bulunduğunu ve bunlarla birçok hastalığın giderilmiş olduğunu kaydetmektedir.

Bundan sonra Gevrekzade insan bedeninde meydana gelen hastalıklar için alınacak tedbir ve tedaviye uygun makamları ve bu makamların işlevlerini teker teker açıklamakta ayrıca her bir ibarenin ardından yine ona uygun bir beyitle konuyu tamamlamaktadır. Bu makamlar kısaca şu şekildedir:

Risâletü'l-Mûsikiyye mine'd-Devâ'ir- Rûhaniye adlı kitaptan iki sayfa

Rast Makamının, felce / inmeye,
Irak Makamının, yemek yeme zorluğuna ve yürek darlığına,
Isfahan Makamının, zihin açıklığına, sınırlı / kapalı düşüncelere ve vücuttaki soğuk ve kuru hastalıklara,
Zirefkend Makamının, ağız çarpılmasına, yarım inmeye, sırt ve eklemlerde oluşan kulunca,
Rehavi Makamının, çeşitli baş ağrısına, sıkıntıya, ağız çarpılmasına, felce, balgamlı ve kanlı hastalıklara,
Büzürk Makamının, beyne, bağırsak ağrısına, ateşli hastalıklara, insanın genel psikolojisine, kara sevdaya korkuya,
Zengüle Makamının, kalp sakatlığına, sersemlik hastalığına, iç organlara ait olan hastalıklara, kalp ferahlığına, ruhu canlandırmaya, mide susuzluğuna ve karaciğer yanmasına,

Hicaz Makamının, işitme zorluğuna, depresyon ağrısına?, şehvet uyandırmada,

Buselik Makamının, bağırsak hastalığına, kalça kemiği ağrısına, soğuk baş ağrısına, göz hastalığına / ağrısına,

Uşşak Makamının, sıcak ve kuru romatizma ağrılarına, ayak ağrılarına, gut hastalığına, uykuyu ve rahatı çoğaltmada,

Hüseyini Makamının, kalp ve karaciğer iltihaplanmasına, susuzluk hissinden oluşan ateşe,

Neva Makamının, kalça ağrısına, devamlı olan bozuk / kötü düşüncelere, büyük ölçüde tesirli olduklarını belirtmiştir.

Bundan sonra Gevrekzade, gece ve gündüzün dört kısma bölündüğünü, her bir kısmın tabiatının farklı olduğunu ve bunları insan yapısına uygunluğuyla ilişkilendirip, yine adı geçen bu dört vakte göre uygun makam ve teranesinin çalınması gerektiğini yazmaktadır.

Dört kısımdan ilki, seher vaktidir ve adı geçen vaktin tabiatı soğuk ve nemlidir. Ona uygun olarak, tabiatta sıcak ve kuru olan makamları çalmak ve söylemek gerektiğini yazmıştır.

İkinci kısım ise, kuşluk vaktidir ve adı geçen vaktin tabiatı sıcak ve kurudur. Ona uygun soğuk ve nemli tabiatı olan makamlar ve nağmeler düzenlenmesini / tertiplenmesini söylemiştir.

Üçüncü kısım ikindi namazı vaktinden, akşam ya da yatsı namazı vaktine kadar olan vakittir. Vaktin tabiatı sıcak ve nemli olduğundan, ona uygun olan makamı soğuk ve kuru olanlardan seçilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Dördüncü kısım ise, akşam ya da yatsı vaktinden, sehre kadar olan vakittir. Vaktin tabiatı soğuk ve kuru olduğundan adı geçen vakte uygun, sıcak ve nemli tabiatlı makamlardır mesela, bazen hicaz ve bazen şehnaz olanlardan çalınması gerektiğini yazmaktadır.

Gevrekzade daha sonra, insan cinslerinin yaradılışına uygun olan makamların, -

tıpkı yukarıda geçtiği gibi- doğal yapısının tersine olarak çalınması ve söylenmesi gerektiğini, makamların böyle tesir ettiklerini belirtmiştir. Ancak Gevrekzade'nin bundan kastı insanların görünüşleri değildir. Burada bu konuya bir açıklık getirerek, bir meclis içerisinde her bir kişinin tabiatına uygun makam çalınıp söylenemeyeceğine göre vakitlere, saatlere ve zamanın tabiatına uygun makamlar çalınmasını, fakat bu meclis padişah huzurunda ise, öncelikle ona uygun olanların çalınması gerektiğinin söylemektedir.

Gevrekzade bundan sonra, bir önceki konulardan biri olan günün içerisindeki vakitlerinin tabiatı ve bu vakitlere uygun olabilecek makam tabiatları konusuna geri dönmüş ancak, bu konuyu daha bir ayrıntılı hale getirmiştir. Burada vakitleri arttırmış ve bu vakitlere uygun makamların isimlerini belirterek, icranın buna göre olmasını söylemiş ve aşağıda verdiğimiz gibi sıralamıştır;

Seherden kuşluk vaktine ulaşıncaya kadar olan zamanda; Hüseyini, Uşşak, Nevruz-Dilkeş, Haveran, Nişaburek, Hisar, Muhayyer-Acem, Çargah, Sipirh-Maye, Neva- Aşiran, Nevruz-Rumi,

Kuşluktan ikindiye ulaşıncaya kadar olan zamanda; Irak, Zengule, Geveşt, Segah, Nihavend, Müstear-Hümayun, Irak-Maye, Müberka-Zevali, Rum-i Irak, Sazkar-ı Mutedil, Segah-ı Acem,

İkindiden akşama ulaşıncaya kadar olan zamanda; Isfahan, Buselik, Beste-i Isfahan, Isfahanek, Zirkeşide, Nigar-ı Zemzem, Gerdaniye, Karcığar, Hüseyini,

Akşamdan seher vaktine kadar olan zamanda; ilk olarak Rast, Büzürk, Şehnaz, Selmek, Nikriz, Pençgah, Uzzal, Hicaz, Muhalif, Nühüft, Bahr-i Nazik, Rahatülervah, Muhalifek, Türk-i Hicaz icra edilmesi gerektiğini, bu anlatılan zamanlara bu makamları kendisinin değil üstatların uygun gördüğünü belirtmiştir.

Yine Gevrekzade bir başka konuya ge-

Risâletü'l-Mûsikîyye
mine'd-Devâir- Rûhaniye
adlı kitaptan iki sayfa

çerek burada, insanların tiplerine göre de farklılıklar gösterdiklerini ve bundan dolayı onlara uygun makamların bilinmesini ve özellikle devletin üst kademesinde oluşan meclislerde bulunan kişilerin yaradılışlarına uygun makamların icra edilmesi gerektiğini yazmaktadır. Bunları da şu şekilde örneklemiştir;

Esmer olan kimselerin tabiatı sıcak ve kuru olduğundan, ona uygun olan makam Irak makamı ve Irak'ın tevabi olan makamlar,

Buğday tenli olan kimselerin tabiatı sıcak ve nemli olduğundan, onlara uygun makam İsfahan ve o makamın tevabi olanlar,

Sarışın olan kimselerin tabiatı soğuk ve kuru olduğundan, bu çeşit tabiata sahip olanlara uygun olan Rast makamı ve Rast'ın tevabi olan makamlar,

Beyaz tenli olan kimselerin tabiatı ge-

nellikle soğuk ve nemli olduğundan, onlara uygun olan Kûçek makamı ve tevabi olan makamlar uygun görülmüştür.

Bundan başka Gevezade insan tür ve çeşitleri olarak anlattığı, insan soylarına da uygun makamların bilinmesini ve bunların dikkatli bir şekilde uygulanması gerektiğini yazmaktadır. Bu konuyu da şu şekilde örneklemiştir;

Arap cinslerinden olanlar için Hüseyini makamı ve tevabi olan makamlar

Acem / İranlı olanların huzurunda Irak makamı ve tevabi olan makamlar

Eğer meclis Türklerden oluşuyor ise, öyle meclislerde Uşşak makamı ve Uşşak kolunda olan makamlar

Rumlar ve Avrupalılar eğer adı geçen kavimlerden oluşan bir meclis bulunuyorsa, o meclis de Buselik makamı ve Buselik tarafında olan makamların çalınması gerektiğini belirtmiştir.

Gevrekzade meclisde bulunan kişileri ve kişilere uygun makamları sınıflarken, uyulması gereken uygulamalardan birini de şöyle açıklamıştır;

Âlimlere, Rast makamı ve şubeleri olan makamlar,

Mevki, servet ve itibar sahiplerine, Isfahan makamı ve onun tevabâtı olan makamlar,

Sufilere, Rehavi ve onun şubeleri olan makamlar,

Dervişler meclisinde ise, Hicaz makamı ve Hicaza tabi olan makamların icra edilmesi gerektiğini yazmaktadır.

Bundan sonra, konuyu toparlayacak mahiyette olan ve bu risaleyi neden yazdığı ve kimlere ne gibi faydalar getirebileceğine dair düşüncelerinin bulunduğu kısımlar gelir. Öncelikle yukarıda anlattığı konuların müzisyenler tarafından bilinmesinin, iyi bir müzisyen olmanın şartlarından olduğunu, bunların hekimler tarafından da bilinmesinin gerekli ve hekimlik derecesini yükseltebilecek unsurlardan sayıldığını yazmaktadır. Gevrekzade açıkça belirtmektedir ki, bu eser direkt olarak sağlığın korunması için yazılmıştır. Yani müzisyenler değil, hekimler içindir. Bununla birlikte eserini akıl, zeka ve anlayış sahiplerinin anlayabileceğini, bu eserin onlar için olduğunu belirtmektedir. Konunun derinlerine inmek isteyenlere de ayrıca tavsiyelerde bulunmuş ve bunun herkes için kolay ve mümkün olamayacağını, çok fazla zaman ve meşguliyet gerektiğini en önemlisi de, servet, makam ya da devlet sahibi olunması gerektiğinin önemle üzerinde durmuştur. Bu yüzden halktan olan kişilerin bu konuyla ilgilenmeleri boşa bir çaba olacaktır diye de ayrıca belirtmiştir. Bütün bu ayrıcalıklara sahip olup, konunun derinliklerine incek kişilerin en başta müzik bilen bir köleye, çocuk köleye ve ya hizmetçilere ihtiyacı olduğunu bunu da, birbirinden farklı tabiatlara sahip bu

kişilerin hallerine ne çeşit musikinün uygun olduğunu teşhis edebilmek amacıyla gereksinim duyulduğunu söylemektedir. Gevrekzade yinede böyle bir tahsilin yapabilemesi için kral veya devlet erkanından olmaya muhtaç olduğunu, bu tahsilin ancak böyle bir derecede alabileceğini belirtmektedir. Bunun yanında devlet erkânının dışındaki kişilerin de müzik bilmesinin gerekli olduğunu ve bu şekilde hastalara uygulayıp tedavi edebileceklerini de eklemektedir. Risalenin sonlarına geldiğimizde Gevrekzade eski zamanlardan bu yana ruhani hastalıkların çokluğundan ve hekimlerin bu hastalıkları müzikle tedavi ettiklerini yazmaktadır. Son olarak Gevrekzade, "sara" ve "ümmüsıbyan" adlı hastalıkların ruhani hastalıklardan olduğunu ancak, gerçekte cismani -yani kalpten ve beyinden ortaya çıkmamış hastalıklardan olduğunu- söylemektedir. Bu hastalıkların muskalarla veya üfürükçülerle değil, sadece cisme etki eden ilaçlarla tedavi edilebileceğini belirtmiş ve eserini bu konuyla bitirmiştir. Bu sözler onun tıpta bilimsel ve gerçekçi bir yaklaşım içinde olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

İçeriğini tanıttığımız *Risâletü'l-mûsikıyye mine'd-devâi'r-rûhaniye* adlı bu risalenin şu ana kadar bir tek nüshası bilinmektedir. Bu güne kadar yapılan değişik araştırmalarda ismi konusunda farklı aktarımlarda bulunulmuş olduğunu görmekteyiz. Ancak yaptığımız çalışmada risalenin ismini yukarıda verildiği şekliyle doğru olduğu saptanmıştır. Yaptığımız diğer araştırmalarda ise, Gevrekzade'nin bu eserden doğrudan yararlanılmadığı görülmüştür. Bu konuyla ilgili yapılan araştırmalarda, müzikle tedavi aktarımları Gevrekzade'nin bu eserinden değildir. Bu aktarımlar, Gevrekzade'nin de bu eserinde büyük ölçüde faydalandığı ve hatta kaynağı olan

Tabib Şuuri Efendi'den veya Gevrekzade'nin diğer eseri "*Netîcetü'l-fikriyye fî tedbîri velâdeti'l-bikriyye*"den yapılmıştır. İncelediğimiz risalenin tanıtımı yapılmış ancak, eser üzerinde ciddi mahiyette çalışılmamıştır ve bu eser bilinmezler arasında kalmıştır

İTÜ TMD Konservatuarı'nda bitirme ödevi olarak da ele aldığımız bu risaleyi değerlendirdiğimizde görülen birkaç hususu burada özetlersek:

1- Bilindiği kadarı ile Türk müzik tarihinde bir hekimin elinden çıkan ikinci müzikle tedavi kitabıdır.

2- Risalenin girişinde aktardığı müziğin icadı konusundaki rivayetler müzik folkloru açısından önemli bilgilerdir.

3- Müzik tarihi geleneği içinde Platon ve Aristo gibi Eski Yunan bilginlerine yer vermesi "hermetik düşüncenin" bir yansımasıdır.⁸

4- Gevrekzade *Risâletü'l-mûsikiyye*'nin içerisi de on dört şahsın ismini anmaktadır. Bu şahıslar arasında peygamberler, Eski Yunanlı filozoflar, müzikle ilgisi olan İslam düşünürleri, din bilgini ve tarikat şeyhleri bulunmaktadır

5- Eserin ana teması olan müzikle tedavi konusunda Gevrekzade, on iki burçla ilişkilendirdiği on iki makamın hangi hastalıklara iyi geldiğini; ayrıca hangi makamların günün hangi vakitlerinde çalınması gerektiğini ve kişilere uygun olduğunu düşündüğü çeşitli makamları sınıflayarak belirtmiştir. Gevrekzade bu sınıflandırma sırasında tariflerini açıklamadığı elli dört makam ismi vermiştir. Bunlar arasında on iki ana makam, yedi avaze, dört şube dışında kalanlardan dokuz tanesi, halen günümüzde kullanılmaktadır. Yaptığımız araştırma sonucunda Gevrekzade'nin verdiği on üç makamın günümüze tarifleri ulaşılmış fakat artık unutulmuş makamlar

olduğunu görmekteyiz. Ayrıca yine yukarıda bahsettiğimiz sınıflandırma içerisinde verilen dokuz makamın da, günümüze isimlerinin dahi ulaşmadığını yine yaptığımız araştırmalarda ulaştığımız sonuçlardır.*

6- Çalışmamızın bir diğer konusu da Gevrekzade'nin *Risâletü'l-Mûsikiyye*'yi yazarken kullandığı kaynakları saptayabilmektir. Bunun sonucunda Gevrekzade'nin faydalandığını düşündüğümüz iki müzikle ilgili kaynağa ulaşılmış durumdayız. Bunlar Tabib Şuuri Efendi'nin *Tadîli Emzice*'si ve Mehmed Hafid Efendi'nin *ed-Dürer* adlı eserleridir.

Burada bizim maksadımız, birkaç yüz yıl öncesinin bilimsel olduğu düşüncesiyle yapılan bu eseri ve içeriğini eleştirmek değildir. Asıl amacımız, Türk hekimlerini müziğin insan ruhu üzerindeki etkisini keşfedip, bunun üzerine yaptıkları çalışmalarını ortaya koymaktır. Gevrekzade'nin bu risalesi de hem müzik hem tıp tarihimiz açısından önemli bir kaynaktır.

Bu risaleyi tanıtmakla, müzikle tedavi tarihiyle uğraşanlar için yeni bir kaynağı ortaya çıkarmış oluyoruz.

Hafız Hasan Efendi'nin şahidesi

⁸ Recep Uslu- Süreyya Ağayeva, "Kitab-ı Edvar: Leiden nüsbası", *Müzik ve Bilim* (Online Dergi, www.muzikbilim.com) s. 3, 2005

*Ayrıntılı bilgi için bkz. Duygu Nevşe, Hekimbaşı Gevrekzade Hasan Efendi ve Müzikle Tedavi Risalesi'nin İncelemesi (bitirme ödevi, 2005) İTÜ TMD Konservatuarı.